

FERENC EILER

OTÁZKA ETNICITY V EUROREGIÓNE ISTER-GRANUM

Vznik Euroregiónu Ister-Granum umožnilo odovzdanie Mosta Márie Valérie v roku 2001.¹ Prípravné rokovania prebiehali paralelne so stavebnými prácami: v roku 2000 uzavrel mikroregión Ostrihomu (Esztergom) a Južný región dohodu o spolupráci na vytvorení cezhraničného regiónu, ktorého hlavným cieľom malo byť popri prehĺbení susedských vzťahov zosúladovanie a prehĺbenie efektívnosti nastávajúcich možných rozvojových projektov. Pôvodcovia euroregiónu si uvedomili, že na prelome tisícročí a na prahu vstupu do Európskej únie sa pohraničným oblastiam otvárajú nové možnosti. Výlučnosť politických a spoločenských diskurzií, určených predtým takmer výlučne len národnými identitami, postupne vystriedal prístup, ktorý rovnako a často zároveň citlivo reagoval na medzinárodné - globálne a lokálne témy. Zdalo sa, že miestne väzby budú mať v blízkej budúcnosti výrazne vyššiu hodnotu a zásadnejšiu rolu, a s patričným manažovaním, ktoré zohľadní vzájomné záujmy a citlivé miesta, sa môže vytvoriť aj regionálna identita, zakladajúca síce na historických vzťahoch, avšak postavená v každom prípade na nových základoch.

Demografické príznaky

102 obcí, ktoré sa doteraz pripojili k Euroregiónu, založenému v r. 2003, sa nachádza v pomyselnom kruhu okolo Mosta Márie Valérie s polomerom 30 km. Kým ohľadom počtu obcí je badateľná iba mierna prevaha Maďarska, údaje o obyvateľstve už vykazujú výraznejšiu asynchrónnosť. Pomer dvoch strán je tu 2/3-1/3. Z takmer 220 tisíc obyvateľov má bezmála 150 tisíc maďarské štátne občianstvo. Porovnaním počtov obyvateľstva obcí na maďarskom a slovenskom území zistíme, že tento rozdiel sa prakticky realizuje v obciach s počtom obyvateľov do 500 a nad 3000 osôb: na slovenskej strane je viac než trikrát toľko drobných osád, než v Maďarsku, kým pomer obcí s viac ako 3000

¹ V súhrnnom štúdií som zhrnul poučenia 30 prípadových štúdií, ktoré vznikli v rámci projektu KOMPA (<http://www.komp.mtaki.hu>). Okrem toho som použil aj relevantné publikácie Štatistického úradu a Ister-Granum eurorégia.

obyvateľmi je na Slovensku iba jedna štvrtina maďarského. Posledné dve sčítania ľudu, ktoré zmapovali aj počet obyvateľov dedín a miest, na oboch stranách euroregiónu konštatovali drastický pokles počtu pôrodov, kým však následný pokles počtu populácie sa vo väčšine obcí na Slovensku stal realitou, v mestách a dedinách na maďarskej strane regiónu až na niektoré výnimky došlo k minimálnemu, ba miestami až drastickému rastu počtu obyvateľstva. Zdrojom toho však je vnútorná migrácia, považujúca región za cieľovú oblasť, pričom rozhodujúce sú spoločenské a ekonomické motívy tohto procesu. Samozrejme vzťah medzi praobyvateľmi a prisťahovalcami nie je všade bezproblémový. V Pilíšskej Čabe (Piliscsaba) napríklad je takýto „protiklad“ celkom zrejмый. Mnohí sa totiž vysťahovali z Budapešti do obytných parkov obce, ale podobne ako profesori a študenti filozofickej fakulty katolíckej univerzity, z ktorých mnohí žijú v obci v podnájme, sa neintegrovali do života obce, čiže miestni obyvatelia ich prakticky považujú za vtrúseninu. Zlé ukazovatele prirodzeného prírastku však možno už aj teraz považovať za najvážnejší problém regiónu.

Pomer národností v euroregióne

Podľa etnodemografických ukazovateľov euroregiónu, vychádzajúcich z údajov sčítania ľudu r. 2001 súhrnne môžeme v obciach skonštatovať absolútnu väčšinu občanov s maďarskou národnosťou.

Národnosti, žijúci na maďarskom území euroregiónu Ister-Granum podľa sčítania ľudu z r. 2001

Celkový počet obyv.	%	ebból					
		Slováci	%	Nemci	%	Rómovia	%
14 9373	100,00	6532	4,37	5964	3,99	1939	1,29

Zdroj: Ústredný štatistický úrad MR

Spomedzi 102 obcí sú iba štyri také, kde pomer slovenského obyvateľstva prevyšuje 50%. Dve z nich (Mlynky – Pilisszentkereszt a Čív - Piliscsév) sa nachádzajú v Maďarsku. Obec Kuraľany na Slovensku je ojedinelou medzi osadami euroregiónu tým, že tu pomer obyvateľov hlásiacich sa k slovenskej národnosti presahuje 95%.

*Národnosti, žijúci na slovenskom území euroregiónu Ister-Granum podľa
sčítania ľudu z r. 2001*

Celkový počet obyv.	%	ebból							
		Maďari	%	Slováci	%	Nemci	%	Rómovia	%
66 234	100	49 414	74,60	15 324	23,13	7	0,01	501	0,75

Dôvodov, prečo vznikla súčasná situácia, bolo samozrejme viac. Jedným z najdôležitejších zdrojov je skutočnosť, ako sa búrky histórie 20. storočia odrazili na širšie chápanom historickom regióne dvoch štátov, ktoré vždy zohľadňovali prioritu „národných záujmov“. Migračné vlny po prvej a druhej svetovej vojne totiž výrazne ovplyvnili národnostné zloženie dotýčajúcich obcí. Po prvej svetovej vojne v dôsledku dobrovoľnej alebo nútenej migrácie poklesol v prvom rade počet maďarského obyvateľstva, ktoré sa dostalo do Československa. Avšak po druhej svetovej vojne okrem núteného vysídlenia Maďarov z Československa prispela k zmene etnickej povahy regiónu aj migrácia slovenského obyvateľstva, ktoré sa z Maďarska presídlilo dobrovoľne. Z Mlynkov sa napríklad presťahovalo takmer 10-15% obyvateľstva na druhú stranu Dunaja, kde ich nasťahovali do nehnuteľností vysídlených Maďarov. Podobne tomu bolo aj v Pilíšskej Čabe alebo v Šárišápe (Sárisáp), odkiaľ si zvolilo novú vlasť 500 osôb. Z presídleného slovenského obyvateľstva boli také kompaktné skupiny, ktoré v Československu žili ďalej ako Slováci, ale poznáme aj príklady, keď po usadení sa v obci s maďarskou väčšinou sa po desaťročia pomaďarčili. (Rodiny, ktoré sa z Kestúca (Keszölc) presťahovali do Búča.) Vysídlením značnej časti nemeckého obyvateľstva zase raz a navždy radikálne poklesol pomer národnosti, ktorá v regióne zohrávala historicky určujúcu úlohu.

Etnickú priestorovú štruktúru regiónu pritom výrazne neovplyvnili len migračné vlny, ale aj proces prirodzenej asimilácie, ktorý určovali ekonomický rozmach, industrializácia a spoločenské procesy (napr. náhly rast počtu zmiešaných manželstiev), resp. expanzia masovej kultúry. Táto tendencia bola obzvlášť silná v kruhu Slovákov v Maďarsku, ktorí oproti Maďarom na Slovensku už nežili v uzavretom etnickom bloku, a ktorí práve preto boli oveľa viac vydaní napospas asimilačným trendom. Okrem toho v oboch krajinách mali svoj vplyv politické úsilia socialistickej éry smerujúce k národnej homogenizácii, alebo práve k potlačeniu národných snažení do úzadia, resp. štátne politiky, ktoré chceli tieto národné snahy mať v prísne kontrolovateľných rámcoch. Ak sa však pozrieme na národnostné politiky dvoch štátov v období rokov 1948-89, zistíme principiálny rozdiel: kým

Československo pokladalo existenciu maďarskej menšiny, žijúcej v jeho pohraničí v blokoch, za primárne bezpečnostné riziko, pre tvorcov maďarskej politiky neznamenala počtom oveľa menšia slovenská menšina, ktorej značná časť mala beztak dvojčitú identitu a hovorila čoraz viac po maďarsky, takýto závažný „problém“.

Čo sa týka troch určujúcich etník euroregiónu, skúmané údaje zo sčítaní ľudu sú určite značne skresľujúce ohľadom počtu a pomeru Rómov. Môže to mať viaceré dôvody. Údaje zo sčítaní ľudu sa samozrejme zakladajú na prehláseniach občanov, pričom významná časť Rómov sa v oboch krajinách hlási k tamojšiemu väčšinovému národu, alebo na niektorých územiach Slovenska k národnosti obyvateľstvu, ktoré sa v danom regióne môže považovať za väčšinové. Dôvody toho sa dnes už nemajú hľadať ani tak v strachu, skôr v asimilačných snahách rómskeho obyvateľstva, ktoré ovplyvňujú aj jeho stratégie sebadefinície, resp. v absencii samostatného etnického povedomia a v prípade mnohých aj vlastného (osobitného) jazyka. A keďže nemáme k dispozícii objektívne kritériá ohľadne badateľnosti etnickej identity (odhliadnuc od prístupu „Róm je ten, koho väčšina pokladá za Róma“, ktorý je pochybný z viacerých hľadísk), nie je možné presne stanoviť pomer Rómov v regióne. To je však zrejme aj zo samotných údajov sčítaní ľudu, že počet rómskeho obyvateľstva sa od 70-tych a 80-tych rokov vo viacerých obciach vyvíja dynamicky. Rast počtu príslušníkov menšiny nevyplýva všade len z vyššieho pomeru prirodzeného prírastku: v niektorých obciach k takýmto zmenám etnických pomerov prispieva aj migrácia. Dobrým príkladom na to je „regionálne centrum“ Ostrihom, resp. Šalov na druhej strane hraníc, s pár stovkami obyvateľov.

Strany, združenia, menšinové samosprávy

Po zmene politického režimu sa v živote menšín oboch štátov začala nová fáza. Ako výsledok demokratizačného procesu sa menšinovým spoločenstvám naskytli v oblasti spolčovania také možnosti, ktoré predtým neboli dané, alebo boli prísne obmedzované/kontrolované. Podľa zákonov môžu menšiny v oboch krajinách zakladať politické strany na etnickej báze. Túto možnosť dokáže využiť maďarská komunita žijúca na Slovensku, ktorá má silnú národnú identitu a žije takmer na kompaktnom územnom celku, kým Slováci žijúci v Maďarsku, v prípade ktorých je asimilácia v pokročilej fáze a väčšina z nich má dvojčitú identitu, túto možnosť využiť nevedia. Na Slovensku po mečiarovskej ére, pravidelne využívajúcej „maďarskú kartu“ ako nátlakový prostriedok vnútornej politiky, bola Strana maďarskej koalície počas dvoch volebných cyklov členom vládnej koalície, čo z hľadiska

maďarských obcí na južnom Slovensku malo často aj rukolapné, materiálne výsledky.

Dobrym príkladom toho je obec Búč, ktorej starosta je zároveň aj parlamentným poslancom. Keďže sa zorientoval tak v džungli legislatívy ako aj verejnej správy, svojej obci dokázal získať štátne, krajské aj okresné podpory.

Popri politických stranách je v euroregióne prítomná aj strešná organizácia CSEMADOK, ktorá mala pred 1989. rokom prakticky monopolné postavenie a začiatkom 90-tych rokov sa definovala ako organizácia na ochranu kultúrnych a spoločenských záujmov. Po neúspešnom pokuse transformovať sa na stranu sa členské organizácie CSEMADOK-u snažili pokračovať vo svojej kultúrnej misii, čo však časom narážalo na čoraz väčšie prekážky, v čom nehrali úlohu len finančné ťažkosti.

V 90-tych rokoch drasticky poklesla štátna podpora udelená CSEMADOK-u, dôsledky čoho sa neodrazili len na celoštátnom vedení, ale aj na miestnych organizáciách. Členské príspevky samé osebe nepostačujú ani na pokrytie nákladov infraštruktúrneho zázemia, ani na poriadanie obsažných podujatí. Platí to pre Štúrovo, alebo ešte viac pre Búč, kde členský poplatok aj zrušili. Prežiť dokážu len pomocou grantov a vďaka podporám samospráv, ale svoje problémy tlačia z roka na rok pred sebou. V prípade Štúrova znamená napríklad prevádzkovanie sídla takmer neprekonateľné ťažkosti, ktoré sa z času na čas javia ako bezvýchodiskové, a pri tom vážne ohrozujú aj likviditu združenia.

Okrem otázky financií je najhrozivejším problémom a zároveň aj najväčšou výzvou v živote organizácie a jej základných organizácií radikálny pokles počtu členstva. Dôvodom takéhoto vývoja je iba sčasti rozpoltenosť, badateľná v politickom živote, resp. viacpólovosť občianskej sféry, rast počtu občianskych organizácií. Oveľa dôležitejšiu úlohu zohráva pokles záujmu mladej generácie, vyrastajúcej na masovej kultúre, o pestovanie tradícií, osvetu a ľudové umenie, ktoré CSEMADOK tradične manažuje. Samozrejme situácia sa v jednotlivých obciach rôzni. Kým organizácii v Búči pre uvedené problémy hrozí zánik, stredisko slovenskej strany euroregiónu, Štúrovo má neporovnateľne lepšie danosti a možnosti: ak sa otázku prevádzkovania sídla podarí konečne uspokojivo vyriešiť, tak vedúci organizácie sú presvedčení o tom, že aj napriek poklesu počtu členov bude pre ich podujatia príznačná návštevnosť podobná skorším obdobiam.

V Maďarsku okrem Rómov prakticky ani jedna menšina nemá reálne šance na to, aby v nádeji na volené parlamentné zastúpenie založila stranu na etnickej báze. Maďarský parlament po zväžení

miestnych pomerov vytvorila schválením Menšinového zákona v r. 1993 právny základ pre vznik nového inštitucionálneho systému, slúžiaceho zachovaniu identity a kultúrnych hodnôt menšín. Systém menšinových samospráv, smerujúci k vytvoreniu kultúrnej autonómie, existuje už 13 rokov, má za sebou novelizáciu zákona, a aj napriek kritickým ohlasom sa zdá, že zainteresované strany ho akceptujú.

Vo voľbách do menšinových samospráv v roku 2006 vzniklo v euroregióne 43 menšinových samospráv v 28 obciach: 15 nemeckých, 12 rómskych, 10 slovenských, 2 rusínske, po jednej bulharskej, poľskej, arménskej a srbskej. Menšinové samosprávy majú zo zákona za úlohu zastupovať kultúrne záujmy miestnych komunít. Ich poslaním je vystupovať na rokovaníach s obecnou samosprávou ako jej partner v kultúrnych, jazykových a školských otázkach, týkajúcich sa záujmov komunity. Toto očakávanie však vyhovuje záujmom a požiadavkám len 12 menšín, keďže spomedzi problémov rómskej populácie sú otázky zachovania identity a ochrany kultúrnych hodnôt v súčasnosti len druhoradé. Menšinový zákon však v skutočnosti neponúka riešenie na tieto problémy, čo predstaviteľov menšinových samospráv často privádza do ťažkej situácie aj pred miestnymi rómskymi komunitami, ktoré nepoznajú ciele zákona. *„Menšinová samospráva nedokáže zastupovať cigánske záujmy, teraz po 9 rokoch už je to jednoznačné. Nás, menšinových poslancov to privádza do nepríjemnej situácie jednak pred vlastnou komunitou, jednak pred [obecnou] samosprávou.“*²

Podpredseda ostrihomskej rómskej menšinovej samosprávy dobre zhrnul problém, keď v katalógu problémov menšinovej samosprávy na prvom mieste eviduje otázky bytovej situácie, na druhom mieste otázky školského vzdelávania detí, na treťom zlepšenie zdravotného stavu rómskeho obyvateľstva a na štvrtom zvýšenie zamestnanosti. Zachovanie identity je síce nesporne dôležitým cieľom, môže sa však uskutočniť až po uvedených, v lepšom prípade vedľa nich. Takéto hodnotenie situácie možno považovať za všeobecné, potvrdzuje to aj vedúci rómskej samosprávy jednej obce: *„V zmysle zákonov o národných a etnických menšinách a o samosprávach by sa mali použiť na zachovávanie kultúry a tradícií. (...) Neminieme ich na to, na čo sú určené, a ja si to trúfam povedať. A nemôžem za to ja. K svojej práci v menšinovej samospráve pristupujem z hľadiska sociálnej práce, ktorá ma smeruje k tomu, aby sme uspokojovali požiadavky, ktoré sú potrebné. A potrebné je žiaľ uspokojovanie sociálnych požiadaviek.“*³ V súlade s tým tu napr. rómska menšinová samospráva podporuje

² Mátyás Binder: Činnosť a skúsenosti Rómskej menšinovej samosprávy v Zbojnom.

³ Tamtiež

ďalšie štúdium rómskej mládeže kúpou permanentiek, podporou na kúpu učebných prostriedkov.

O fungovaní menšinových samospráv možno vo všeobecnosti konštatovať, že ich úspešnosť vo veľkej miere závisí od toho, aký vzťah sa im podarilo vytvoriť s obecnou samosprávou. A v prípade rómskych menšinových samospráv to platí dvojnásobne. Značná časť menších obcí v Maďarsku, a tak aj v euroregióne, čelí závažným ekonomickým problémom, preto sa často stane, že na podporu menšinovej samosprávy nedokážu venovať ani halier. Avšak dobré vzťahy so starostom, zastupiteľským zborom a prednostom (hlavne ak idú ruka v ruku s odbornými kompetenciami, ako napr. v obci Bajna, alebo v Ostrihome) dokážu uvoľniť aj napätia, ktoré nevyhnutne vznikajú počas každodenného spoluzitia. (Obecné samosprávy tak v Bajne, ako aj v Ostrihome akceptuje zákonom garantovanú právomoc, že v kultúrnych a školských otázkach, týkajúcich sa Rómov, môže vyjadriť svoj názor aj menšinová samospráva, dokonca v niektorých prípadoch má prakticky právo veta.) U väčších, zámožnejších obcí sa častejšie stáva, že aj samotná samospráva doplní normatívnu podporu, ktorú menšinovej samospráve udelí štát, a ak sa k tomu podarí získať aj zdroje cez granty, tak sa voleným poslancom ponúka o čosi väčší priestor. V Ostrihome napríklad si menšinoví poslanci nenárokujú honorár, ale keďže sa zapojili do práce 4 výborov „veľkej“ samosprávy, resp. sa podieľajú na viacerých programoch a príprave projektov, zamestnávajú aj sekretárku na plný úväzok. Menšinová samospráva ročne usporiada mimoriadne úspešný rómsky festival, ktorý priláka 3000 ľudí, aj spomienkový futbalový pohár, ale spolupracovala aj na tom, aby 40 žiaci mohli získať štipendium k ďalšiemu štúdiu. Okrem toho sa zapojila aj do mestského projektu na sanáciu rómskych osád, a plánuje aj vytvorenie mládežníckeho komunitného centra. Efektívnosť fungovania rómskej menšinovej samosprávy teda nezávisí len (i keď vo výraznej miere) od financií, ale aj od toho, nakoľko sú poslanci samosprávy súci, agilní a vzdelaní, a do akej miery sa im podarí vybudovať takú kultúrnu, občiansku a správnu sieť, ktorá citlivo reaguje na problémy menšiny.

Nerómske menšinové samosprávy čelia problémom iného typu. V ich prípade nie sú na dennom poriadku otázky ako napomáhanie spoločenskej integrácie, zvýšenie zamestnanosti a riešenie sociálnych problémov. V obciach euroregiónu – podobne ako v celej krajine – je pre nich najväčšou výzvou zachovanie identity a jazyka, a ich odovzdanie mladým generáciám.

Tieto menšinové samosprávy plnia svoje zákonom dané úlohy predovšetkým akciami, dňami dediny, miestnymi oslavami, ktoré

zohrávajú úlohu aj v zachovávaní tradícií, resp. v takých šťastných prípadoch, ako napr. v Mlynkoch, národnostnými dňami, udržiavaním kontaktov s družobnými obcami, plesmi, literárnymi večierkami či organizovaním jazykových táborov. Časť vymenovaných podujatí (účasť na dni dediny, styky s materskou krajinou, tábor) v tom lepšom prípade sa uskutoční v spolupráci s obecnou samosprávou.

Zároveň možno konštatovať, že občianska sféra, menšinové spolky a menšinové samosprávy väčšinou vzájomne spolupracujú. Nielen preto, že novela menšinového zákona prakticky pripútala k sebe tieto dve sféry, keďže do samospráv môžu kandidovať len uchádzači podporení združeniami či spolkami, ale aj preto, lebo počet príslušníkov menšín, ktorí sú v kultúrnych záležitostiach skutočne aktívni a podujímajú sa aj na vedenie, je dosť obmedzený. Často sa stáva, že sa vedúci predstavitelia spolkov a samospráv, resp. programy spolkov a samospráv navzájom prekrývajú. Ich ciele sú takisto totožné: odovzdávanie miestnych tradícií a zachovanie jazyka.

Po zmene politického režimu spoločensky aktívne vrstvy vkladali veľké nádeje do posilnenia občianskej sféry, spolkového života. Odbúranie vplyvu dovtedy autoritatívnych monolitných blokov sa v zásade uskutočnilo, i keď počiatočné očakávania sa odstupom často javia ako prehnane optimistické.

Najdôležitejšie ťažkosti, s ktorými zápasia občianska sféra a spolky, sú finančné obmedzenia, ktoré sa z času na čas javia ako takmer neprekonateľné, resp. pasivita veľkej časti miestnych komunít. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že spolok alebo nadácia funguje dobre len tam, kde sa za sformulované ciele postavia zaangažované vedúce osobnosti často až s fanatickou vierou a odhodlanosťou.

V regióne funguje viacero takých občianskych iniciatív, ktoré majú určité etnické väzby. Väčšina z nich vznikla so zámerom pestovať miestne tradície. Takéto sú pávie krúžky, spevokoly, tanečné súbory, kapely. Z týchto vzniklo pomerne veľa na oboch stranách hranice a väčšina z nich je známa nielen na miestnej, ale aj na regionálnej úrovni. Mnohé z nich v skutočnosti ani nie sú samostatnými spolkami, veď nie sú zaregistrované. Následkom súdržnosti svojich členov a oduševnenosti vedúcich osobností sa však stali skutočným pilierom a nositeľom miestnej kultúry. Dobrým príkladom je slovenský páví krúžok z Mlynkov, ktorý je v kruhu Slovákov v Maďarsku uznávaným spolkom, alebo mimoriadne aktívna miestna pobočka Zväzu Slovákov v Maďarsku, či aj slovenský klub. Existuje aj taký spolok, ktorý sa usiluje o posilnenie určitých regionálnych väzieb, presahujúcich lokálne rámce, a to vytvorením spolupráce obcí. Združenie a regionálne kultúrne stredisko pilišských Slovákov už prakticky prekonáva

program zachovávanía národnostných tradícií, veď ním organizované podujatia patria k oficiálnym programom jednotlivých obcí.

Sú potom aj také združenia, ktoré pôvodne síce vznikli s cieľom zachovávanía tradícií, ale časom sa ich činnosť posunula smerom do oblastí, ktorých sa výzvy každodenného života viac dotýkajú. V Spolku rómskych klinčiarov v Pilíšskej Čabe zachovávanie klinčiarских tradícií posunul do úzadia program „Škola“, spustený pomocou obecnej samosprávy, v rámci ktorého každé poobedie doučovali 40 miestnych rómskych a nerómskych detí. Ešte aj z Katolíckej univerzity Petra Pázmány a sem chodilo na prax 16 poslucháčov. Program bol úspešný, lebo z rómskych detí ani jeden neprepadol, a netúlali sa po ulici. Spolok z detí zorganizoval aj tanečný súbor, ktorý dosahoval úspechy aj v hlavnom meste, a v lete im vybavil tábor pri Balatone. Ďalší osud spolku však poukazuje aj na krehkosť občianskej sféry: napriek dokázateľným výsledkom totiž nedostatok financií – aspoň dočasne – uškrtil vynikajúcu iniciatívu. Spolok už časom nedokázal zabezpečiť zdroje potrebné k prevádzke, preto program bol pozastavený a tanečný súbor rozpustený.

V regióne funguje aj taká nadácia, ktorej profil je síce sociálny a vzdelávací, avšak jej cieľová skupina jej jednoznačne vtlačí etnický charakter. Komunitný dom Rómov (Náš dom) v Ostrihome, prevádzkovaný Kongregáciou školských bratov Panny Márie a Nadáciou Srdce bez hraníc na ulici Töltés v Ostrihome slúži posilneniu etnickej identity rómskych rodín nanajvýš ak nepriamo. Jeho program si za cieľ kladie predovšetkým vytvorenie možností spoločenskej integrácie, doplnenie nedostatkov socializačného procesu a vyrovnávanie vzdelanostných rozdielov. Komunita, ktorej sa programy nadácie týkajú, má takmer 300 členov, a samotný program je jedným z najúspešnejších na území euroregiónu.

Používanie jazyka – škola a cirkev

Používanie menšinových jazykov vyzerá principiálne odlišne na slovenskom a maďarskom území euroregiónu. Pre maďarskú menšinu na Slovensku, ktorá má silnú identitu a žije takmer na kompaktnom územnom celku, bolo aj po desaťročiach obmedzení evidentné používanie maďarského jazyka v rodinnom kruhu a každodennom živote. Maďarské obyvateľstvo si síce slovenčinu osvojí (samozrejme na rôznych úrovniach), veď musí ovládať jazyk úradných aktov a k ďalším štúdiám a uplatneniu sa je znalosť jazyka nevyhnutne potrebná, ale maďarčina je pre drvivú väčšinu obyvateľstva dodnes primárne, ba dokonca výlučne používaným jazykom.

Používanie a znalosť jazyka v prípade menšín žijúcich v Maďarsku sa od uvedeného diametrálne líši. Menšiny nikde nežijú na kompaktných územných celkoch, a vnútri obcí je spravidla nízky aj pomer osôb, hlásiacich sa k národnostnej menšine. V prípade národnostných menšín žijúcich v maďarskej časti euroregiónu možno registrovať vysoký stupeň straty jazyka. Pre Slovákov je príznačný medzistupeň dvojjazyčnosti, v kruhu tých, ktorí ešte vôbec hovoria po slovensky, sa slovenčina vo väčšine prípadov stala v dôsledku postupnej výmeny jazyka druhotným jazykom. Spoločenská prestíž jazyka bola dlhé desaťročia nízka, preto osvojenie si slovenčiny nemalo obzvlášť vysokú cenu. Čoraz viac zaniká funkcia rodiny odovzdať jazyk a náhrada tejto úlohy sa zdá byť takmer beznádejná. Vyučovacím jazykom na školách nie je slovenčina, ona sa iba vyučuje ako predmet, ale obyvatelia obcí, kde je väčšinou iba jediná škola, si často ani nenárokuje zmenu v tomto smere. Pre situáciu je príznačné, že ani v prípade väčšiny menšinových samospráv nemôžeme hovoriť o výlučnom používaní slovenského jazyka, pričom v týchto zboroch pracujú spoločensky zaangažovaní a aktívni predstavitelia menšín.

Úloha cirkví pri zachovaní identity menšín bola vždy mimoriadne dôležitá, pričom sa veľký (i keď nie výlučný) význam pripisoval omšiam a bohoslužbám v materinskom jazyku. Čo sa týka Slovákov v maďarskej časti euroregiónu, sú v neblahej situácii, lebo ani v jednej nimi obývanej obci nežije kňaz, ktorý by slovenčinu ovládal a kázal by po slovensky. Ak sa chcú zúčastniť slovenskej omše, musia cestovať do Budapešti. Združenie a regionálne kultúrne stredisko pilišských Slovákov preto uvažovalo nad tým, že by v spolupráci členských obcí uhradili náklady spojené so slovenskými omšami pre jedného kňaza, ktorý by služby Božie slúžil vo všetkých 13 obciach, avšak plán sa im nepodarilo uskutočniť. V obciach sú teda buď čisto maďarské omše, alebo sa uplatňuje svojrázny dvojjazyčný model: kánonická časť liturgii sa pomadžarčila, ale veriaci majú možnosť používať aj slovenčinu.

V Mlynkoch „prebiehajú litánie, omše večerné a cez týždeň sú v maďarčine, do príchodu kňaza sa ženy modlia po slovensky, Otče náš sa modlia priebežne, kým kňaz nezačne kázať, a na konci je to tak opäť, modlitby sú väčšinou po slovensky.“ „Fašiangy, Šimon a Júda, to je úplne slovenské, potom ľudové zvyky na Veľkú noc, aspoň polovica modlitieb a piesní na procesii na oslavu vzkrieseného Pána je v slovenčine, ale napríklad pašie sú v jednu nedeľu len po slovensky a v druhú nedeľu len po maďarsky. Krížová cesta je prevažne slovenská, hlavne keď ju konajú len ženy. Potom májová púť je opäť slovenská,

ved' tá sa konala už r. 1900, keď tu maďarské slovo ani nezaznelo. Procesia na Božie Telo je tiež slovenská, sviatok Návštevy Panny Márie, ten tiež."⁴

Je historickým faktom, že drvivá väčšina Rómov žijúcich na území euroregiónu hovorí jazykom väčšiny, z jazykového hľadiska sa úplne asimilovala. V ich prípade sa nejedná o zachovanie jazykového dedičstva alebo o nároku na jeho udržanie. Zato v prípade Rómov, ktorých materinským jazykom nie je maďarčina, ten sa jednoznačne zachováva v rodinnom kruhu. Jazyková otázka v prípade spoločenskej skupiny, ktorá je zo sociálneho hľadiska, na základe pozícií na pracovnom trhu a ukazovateľov vzdelanosti v najnevýhodnejšom postavení, sa nadhodí úplne inak. Aj vo všeobecnosti platí, že v prípade menšín, ktoré nežijú na kompaktných územných celkoch, je popri znalosti materinského jazyka nevyhnutným predpokladom sociálnej integrácie aj znalosť vedúceho jazyka používaného v regióne/krajine. V súčasnosti je situácia taká, že časť rómskych detí vo veku začatia povinnej školskej dochádzky neovláda dokonale maďarský jazyk, čo jej v porovnaní s ostatnými deťmi spôsobuje nevýhody už na samom začiatku. Škola v mestskej časti Ostrihomu Kertváros by okrem iného aj preto chcela spustiť nultý ročník, aby tých 10% detí sa dostalo do prvého ročníka až vtedy, keď maďarský jazyk už úplne ovláda a aj ich znalosti pojmov dosahujú priemer.

Slováci žijúci v regióne nemajú školu s vyučovacím jazykom slovenským, jazyk sa všade vyučuje len vo zvýšenom počte hodín. V zmysle menšinového zákona tieto školy – keďže sú menšinové – vyučujú aj predmet slovenská vzdelanosť, obsahujúci poznatky o národnosti. Pre situáciu je príznačné, že do základnej školy a gymnázia s vyučovacím jazykom slovenským v Budapešti v súčasnosti rodičia z pilišských obcí takmer neposielajú deti. V tom zohráva dôležitú úlohu aj to, že pri výbere strednej školy sa rodičia v prvom rade nezameriavajú na jazyk a zachovanie kultúry, ale na možnosť poskytnutia konkurencieschopnej vzdelanosti svojim deťom.

V maďarských obciach na slovenských územiach euroregiónu je vyučovanie v maďarčine realitou. Tu v súčasnosti spôsobujú problémy skôr „len“ finančné ťažkosti, resp. radikálne klesajúci počet žiakov, čo na niektorých miestach ohrozuje samotnú existenciu školy. Na Slovensku – ako aj v Maďarsku – je badateľná tendencia, že v tých obciach, kde rómske deti tvoria veľkú časť žiakov školy, maďarskí rodičia prepíšu svoje deti do školy susednej obce.

⁴ Orsolya Szabó: Mlynky.

Cezhraničné kontakty

Viacere obce regiónu majú družobné obce na druhej strane hranice (niektoré obce ich majú dokonca viac). Časť kontaktov vznikla ešte za socializmu, ale sú medzi nimi aj nové. Nie je zriedkavé, že zmluvu o spolupráci podpísali obce, ktoré sa stali východovými a /alebo cieľovými stanicami násilnej migrácie po druhej svetovej vojne. Tieto obce sa navzájom navštívia raz do roka, v sviatočný deň družobnej obce, ale navzájom sa pozývajú aj na svoje významné podujatia (čo sa často spája so športom, futbalom).

Od konca 90-tych rokov, resp. po odovzdaní Mosta Márie Valérie a vstupom oboch štátov do Európskej únie sa pohyb medzi oboma brehmi Dunaja stal prakticky voľným. To sa v súčasnosti už neprejavuje len na poli nákupov, zábavy a cestovného ruchu, ale aj v ekonomike. Vďaka nadnárodným spoločnostiam, ktoré prišli do Ostrihomu, miera nezamestnanosti nepoklesla len v okolitých dedinách na pravom brehu Dunaja, ale aj v obciach na slovenskej strane. Totiž pod vplyvom mzdových rozdielov medzi dvoma krajinami a vyššej miery nezamestnanosti v okolí Štúrova denne prichádza za prácou do Ostrihomu veľmi veľa ľudí. Avšak kvôli predpokladu bezproblémovej komunikácie napr. maďarsky nehovoriaci obyvatelia Kuralian nepracujú v závodoch v Maďarsku.

Mimoriadne dôležitým momentom udržiavania stykov medzi oboma brehmi Dunaja bol vznik EUROREGIÓNU ISTER-GRANUM, ktorý založením parlamentu starostov a vytvorením ústrednej kancelárie dodal vzťahom obcí formalizovaný rámec. Etnická - národnostná otázka síce nie je v stredobode záujmu vedúcich orgánov euroregiónu, avšak rozvoj regiónu a dodanie obsahu regionálnej identity, v podstate „negujúcej“ štátne hranice, nevyhnutne bude spätne vplývať aj na samotné menšiny.